

Adalékok az Őrvidék (a mai Burgenland) történetéhez I.

A gyepűtől az Őrségig (862–1409)

A nyolc évtizede Magyarországtól elszakított és jelenleg Ausztriához tartozó nyugat-magyarországi táj, a hajdani *Őrvidék* keleti sávja, egy évezreden át a Magyar Királyság szerves része volt. Eredeti érteleme „gyepű”, „határőrvidék”, amely kezdetben és tágabban északról a Kis-Kárpátoktól, Pozsony térségétől a Dunán át, onnan széles sávban dél felé haladva Mura folyásáig, a teljes Nyugat-Magyarországon húzódott. Szűkebben az Árpád-kortól értelmezhető, azóta lényegében a történelmi Nyugat-Dunántúlt jelenti, amelynek keskeny övezetét az 1920. június 4-i trianoni békediktátum Ausztriának ítélte. A 166 km hosszú, és Sopron szomszédságában fekvő Szikra községnél mindössze 4,5 km széles, 3965 km² kiterjedésű terület ősi magyar neve azonban Őrvidék, a XIX. századtól németül *Westungarn*, nyolc évtizede, 1922. január 1-jétől hivatalosan *Burgenland*. Ez utóbbi tükörfordítása a Várvidék, amely idegen – szintén német – szóból ered, ezért használata a magyar nyelvben helytelen és történelmietlen. Szerencsére alig terjedt el, bár vannak, akik erőltetik alkalmazását.

A hagyomány szerint Ausztria újonnan hódított területének, Burgenlandnak a neve 1921. őszén az első tartományfőnök, dr. Alfred Wallheim bécsi egyetemi tanár javaslatára keletkezett. Az alább kifejtek azt bizonyítják, hogy ez a nézet csak részben igaz. Előljáróban le kell szögeznünk: nemcsak századokkal korábban, hanem az 1867. és 1918. között fennállt közép-európai történelmi államalakulatban, az Osztrák–Magyar Monarchiában sem ismertek „Burgenland” tartományt egyszerűen azért, mert ilyen elnevezésű közigazgatási egység nem létezett. Az egy évezreden keresztül a történelmi Magyarországhoz tartozott, és Ausztria által 1918–1919 fordulójától elszakítani kívánt területsávot németül – hivatalosan is – „Westungarn”-nak, azaz „Nyugat-Magyarország”-nak nevezték. Az évszázadok óta ott élő németek pedig nem osztráknak, hanem *heidebauereknek*, *poncichtereknek* és *hienceknek* vallották/vallják magukat.¹

Sőt az Ausztria által elszakítani kívánt tájat „Deutsch-West-Ungarn”-nak, azaz „Német-Nyugat-Magyarország”-nak is hívták. Ezt bizonyítja például az 1921. július 22-én a győztes szövetséges államok budapesti megbízottai által meghatalmazott olasz–angol–francia antant-tábornoki bizottság egyik legfontosabb dokumentuma. Ennek az utóbbi testületnek a főhadiszállását Sopronban állították fel, feladata a saint-germaini szerződésben, majd az 1920. június 4-i trianoni békediktátumban is Ausztriának ítélt nyugat-magyarországi területsáv osztrák fennhatóság alá adásának biztosítása volt. A bizottság 1921. augusztus 1-i keltezéssel nyomtatásban jelentette meg az Ausztriának rendelt magyar részek kiürítését részletesen meghatározó, és azt elrendelő tervét. A francia nyelven készült okirat címe „Plan de Transfert à l’Autriche du territoire de la Deutsch-West-Ungarn”², melyben németül (!) szerepel az elszakításra ítélt vidék neve: „Deutsch-West-Ungarn”.

Az elszakított vidék új elnevezése egyébként még 1918 őszén bukkant fel először „Vierburgenland” formában, amikor a Monarchia felbomlásakor, az első világháború végén Ausztria, volt magyar szövetségeseinek bejelentette területi követeléseit. A szintén háborús vesztes szomszéd ország ekkori fő célja, hogy elszakítsa a négy nyugat-magyarországi vármegye – köztük Pozsony megye – többségében németek által lakott tájait. Mindegyik megye német elnevezése – Pressburg-Pozsony, Wieselburg-Moson, Ödenburg-Sopron és Eisenburg-Vas – véletlenül éppen „Burg”-ra (azaz „Vár”) végződik. Az elképzelt új osztrák tartomány nevét továbbá a „Land” („Ország”, ez esetben „Tartomány” értelemben) szavak-

¹ A magyarországi németek. Szerk. *Manherz Károly*. (Változó Világ sorozat, 23. köt.) Bp. 1998, 7. old.

² Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL.), K 26. 1388. csomó, 1922–„H” tétel, 80. old.

ból, valamint a „vier”, azaz a „négy” számnévből képezték. Kézenfekvő volt tehát, hogy ebben az időben az Ausztria által követelt Pozsony, Moson, Sopron és Vas vármegyei területeket összefoglalóan „Vierburgenland”-ként is emlegették.

A fogalom közismertté válását jelentősen elősegítette, hogy 1919 júliusától – ekkor látott napvilágot az I. évfolyam, 1. szám – feltehetően 1920 márciusáig „Vierburgenland” címmel havonta kétszer, újság jelent meg Sopron (Oedenburg vagy Ödenburg) városában. Főszerkesztője és felelős kiadója Odo Röttig, kiadó-tulajdonosa a „Gauamt Deutschwestungarn”, azaz a „Német-Nyugat-Magyarországi Kerületi Hivatal” volt. Az újságot a helyi Röttig-Romwalter nyomdában állították elő. A Soproni Levéltárban fennmaradt példányok szerint a lap utolsó darabja, a II. évfolyam 5/6. összevont száma 1920 márciusában készült, de lehetséges, hogy újság egy ideig még ezután is megjelent. A kiadvány önmeghatározása szerint „képekkel illusztrált irodalmi, művészeti, kritikai és humoros félhavi folyóirat”, és a „Német-Nyugat-Magyarországi Kulturális Szövetség Hivatalos Közlönye” (’Offizieller Organ des Kulturbundes für Deutschwestungarn”).³

A Pozsony vármegye, illetve Pozsony megszerzésével kapcsolatos osztrák igények és tervek azonban hamarosan elhamvadtak. A magyar katonaság értelmetlen kivonásával a Károlyi-kormányzat védtelenül hagyta az ősi magyar koronázó várost és környékét, amelyet 1919. január 1-jén megszállt a csehszlovák katonaság. Bécsben mégis sokáig úgy látták, hogy esetleg fordulhat a kocka. Ezt jelzi, hogy csaknem két év múlva, 1920. október 11-én Ausztria a párizsi békekonferencián, Pozsonyban is népszavazást kért azzal az érveléssel, hogy ha már nem magyar, akkor inkább német, mint szlovák város. A bécsi kormányzat kérését a békekonferencia elutasította.⁴

Az előbbieket ellenére, Pozsony csehszlovák megszállását követően Ausztriában a „Drei-Burgenland” – szabad fordításban a „Háromváros tartomány” – fogalmat kezdték használni, különösen 1919 zaklatott nyarától. Miközben, ekkor feltehetően júliustól – mint említettük – 1920 márciusáig adták ki az új „Land” (tartomány) székhelyének kiszemelt Sopronban, „Vierburgenland” címmel hetilapot a fenti négy vármegyében élő németajkú, és nem osztrák lakosság számára.

A kezdetben tágnak tűnő földrajzi fogalom azonban egyre szűkülte, és 1921-ben egyszerűen már csak „Burgenland”-nak nevezték az 1920. június 4-i trianoni békediktátumban Ausztriának ítélt, de az osztrák hatóságok által birtokba még nem vett magyar területet. Egyesek szerint, a „Burgenland” kifejezés a magyar „vármegye” szó pontos német átültetése, amit e sorok írója belemagyarázásnak tart. Az ilyen jellegű közigazgatási egységet jelentő szó német történelmi fogalma ugyanis „Komitat”. A török hódoltság elől a vidékre menekült-betelepült, és évszázadok óta e tájon élő horvátok körében is a trianoni diktátum után terjedt el – jól érzékelhetően német mintára – az új tartományra Gradišće, a szlovéneknél a Gradiščansko⁵ elnevezés. Mindkettő a „Burgenland” fogalom átértelmezése, illetve részbeni fordítása.

E mű szerzője a történelmi tények ismeretében a X. század elejétől az 1920. június 4-i trianoni békediktátumig a történelmi Moson, Sopron és Vas vármegyék területét – s abban az Őrvidéket – Nyugat-Magyarország szervezés részének tekinti. Döntően azért, mert 1922-ben egy teljesen új, addig ismeretlen közigazgatási egységként, tartományként megalakult Burgenland korábban – mint írtuk – sohasem létezett sem történelmi-táji, sem politikai-közjogi értelemben. Ennek következtében a trianoni békediktátum, majd a soproni népszavazás (1921. december 14–16.) és a határkiigazítás (1922–1923) után kijelölt, jelenlegi magyar-osztrák államhatárt nem lehet visszavetíteni a korábbi évszázadokba, mert az nem ott húzódott, hanem attól jelentősen nyugatabbra, az ezredéves vonalon.

A „Burgenland” fogalom használata 1922, az új osztrák tartomány létrejötte előtt történelmietlen. Az ausztriai politika (és ideológia), a történetírás, a néprajz és más tudományok képviselői sok esetben mégis az 1921. évet megelőző évtizedekben, századokban is Burgenlandról beszélnek,⁶ ami nem más,

³ Győr-Moson-Sopron megye időszaki sajtójának bibliográfiája (1779–1995). Szerk. Horváth József. Kiad. Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár, Győr, 2000, 769. old.

⁴ Halmosy Dénes: Nemzetközi szerződések 1918–1945. II. átdolg., bőv., kiad. Bp. 1983, 95. old.

⁵ Lásd bővebben, Schwartz Elemér: A nyugat-magyarországi német helységnevek. Bp. 1932.; Schwartz Elemér: Burgenland magyar neve. – In. Vasi Szemle, 1934/3. sz., 226–231.; Kranzmayer, Eberhard: Die österreichischen Bundesländer und deren Hauptstädte in ihren Namen. Wien, 1956, 25.; Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. IV. bőv., jav. kiad., I. köt. Bp. 1988, 266. old.

⁶ Az egyik alapvető osztrák „Burgenland” bibliográfia 1800-ig vetíti vissza az 1922-ben alakult Burgenland határait: Litschauer, G. Franz: Bibliographie zur Geschichte, Landes- und Volkskunde des Burgenlandes, 1800–1929. [Band] 1–3. Linz-Wels, 1933–1938. [Band] 4. Eisenstadt, 1959.

mint a tények durva meghamisítása. Például a második világháború utáni osztrák néprajztudomány vezető alakja, Leopold Schmidt (1912–1981) szerint Burgenland „tartomány a török hódoltság óta sokkal inkább az alsó-ausztriai osztrák kultúra része volt (sic!), mint a magyarországié”.⁷ Egyébként hasonló nézeteket vetek át és követtek szolgálai az elmúlt évtizedekben – sőt napjainkban is – a magyarországi történet-, néprajz- és más tudományágak egyes művelői, amikor például Moson, Sopron és Vas vármegye 1920. június 4-i trianoni békediktátum előtti történelméről szólva azok *burgenlandi részéről* irnak. Miközben illene tudniuk, hogy 1920–1921 előtt e három megyének *nem volt és nem lehetett ilyen része*, mert Burgenland ezt megelőzően sohasem létezett.

Cáfolhatatlan tény ugyanis: „Moson, Sopron és Vas vármegye története azt bizonyítja, hogy Magyarország, mint együtt, a nyugati határszéleken is joggal hivatkozhatott ezeréves történeti jogokra, amidőn a [párizsi] béketárgyalások során tiltakozott Nyugatmagyarország kettészakítása ellen. Moson vármegye régebben még nagyobb volt, mint a[z első] világháború előtti időkben, mert nyugat felé egészen a Lajta folyóig terjedt, (:ezt, valamint a Lajta-hegységet régi okmányaink, Sár folyó és Sár-hegység néven említik:) és a régebbi évszázadokban a Trianon előtti Alsó-Ausztriának néhány községe is hozzátartozott”.⁸

A trianoni békediktátum óta – bár e kijelentés talán sokaknak megdöbbentő – az elszakított magyar nemzetrészek közül az örvidéki magyarság sorsa a legmegrendítőbb, és múltjában, létében, jövőjében a leginkább fenyegetett. Az 1910. évi népszámláláskor az egy évtized múlva Ausztriához csatolt nyugat-magyarországi területre átszámítva az örvidéki magyarok száma 26 225 fő volt, 1991-ben a nyelvhasználat (az osztrák kérdőíven – minő cinizmus! – ún. társalgási nyelv szerepel) szerint már csak 5666 fő (ebből magyar 1475 magyar, 4191 német–magyar, más forrás szerint: lakónépességként 6763 fő magyar)⁹ vallotta magát, nagy részben felemás módon, magyarnak. A számuk a korábbiak már csak az egynegyede! Az örvidéki magyar nemzeti közösség kiszolgáltatottságát nemcsak viszonylag alacsony lélekszáma befolyásolta, hanem fogyásához döntően hozzájárult a folyamatosan hátrányosan megkülönböztető, sőt gyakran körmönfont eszközökkel elnyomó osztrák kisebbségpolitika, amely számos módon és módszerrel igyekezett gyorsítani a magyarság beolvadását. Ehhez egyfajta cinkossággal a fél évszázadig „vasfüggöny” mögé bújtatott (és bújít) Magyarország legfelsőbb politikai vezetése is hozzájárult, amikor megalázkodva csak „osztrák sógorság”-ot emlegetett. Ezzel szabad kezét adott Ausztriának – mintegy érzékeltetve –, hogy tulajdonképpen örökre lemondott a burgenlandi magyarságról.

Eközben Ausztria nemzetközi szinten védőhatalmi státust vívott ki magának az Olaszországban élő dél-tiroli németek sorsa felett, és közreműködött autonómiájuk kivívásában. Ugyanakkor az osztrák történészek azt bizonygatják, hogy az 1921–1922-ben Burgenlandnak elnevezett nyugat-magyarországi területsáv „történelmi jogon” vált Ausztria részévé, amit egyébként semmiféle történeti forrás nem igazol. Sőt – szerintük – a tartomány természetes központjának, Sopron városának kellene lenni, amelyet azonban a magyarok a népszavazáskor „nagycsalással”, illetve „csalárdul eloroztak”. Ezek után nem meglepő, hogy Ausztriában olyan „tudományos igényű” településtörténeti művet is kiadtak, amelynek térképein a mai (a trianoni) Magyarország Rába folyótól nyugatra eső részét „Ost-Burgenland”-ként, azaz „Kelet-Burgenland”-ként tüntették fel.¹⁰ Miközben az Ausztriához csatolt örvidéki terület városaiban és falvaiban, napjainkban is lépten-nyomon az évezredes magyar történelem, kultúra nemzeti nagyjainak az emlékével, a magyar lélek tanúbizonyosságaival találkozunk. Annak ellenére, hogy Burgenlandban az elcsatolás óta eltelt nyolc évtizedben az osztrák hatóságok közreműködésével, esetleg közömbössége folytán számos magyar történelmi emlékhelyet, jelképet számoltak fel, illetve tüntettek el.¹¹ Igyekezzvén elfelejteni-elfelejtetni Örvidék a magyar múltját, nemzeti tudatunk és történelmünk egyik fontos színterét.

⁷ Schmidt, Leopold: Die Entdeckung des Burgenlandes im Biedermeier. Studien zur Geistesgeschichte und Volkskunde Ostösterreichs im 19. Jahrhunderts. [Kiad.] Burgenländisches Landesmuseum und das Institut für wissenschaftliche und wirtschaftliche Erforschung des Neusiedler Sees. Eisenstadt, 1959 (1), 1960, 5. old.

⁸ MOL. K 28. 3. csomó. 8. tét., 1927–S–279. sz., 220. old.

⁹ Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai. (1880–1991). Összeáll. Pálházy László. Kiad. Központi Statisztikai Hivatal. Bp. 2000. 20. 180. old.; Magyar Nagylexikon. IV. köt. Főszerk. Élesztős László. Bp. 1995. 771. old.

¹⁰ Kósa László: A legfiatalabb osztrák tartomány. In. Éger György: A burgenlandi magyarság rövid története. Bp. 1991. 7. old.

¹¹ Lásd bővebben Németh Adél: Burgenland. Bp. 1986. Juhász László: Burgenland. Várvidék. Történelmi kalauz. III. jav. kiad. Lakitelek 1999.

Tanulságos idéznünk Szeberényi András – aláírása szerint „burgenlandi magyar” – Előszavából, amit Zsiga Tibor magyarul és németül két nyelven, az 1991-ben egy kötetben megjelent *Burgenland, vagy Nyugat-Magyarország? – Burgenland, oder Westungarn?* című könyvében tett közzé. „Nagyon jól tudjuk, hogy a világ minden népe igyekszik történelemírásában, elsősorban a 'saját' irányát előtérbe helyezni. Sajnos, mi osztrákok ugyanezt a hibát követjük el. Ez a tény Burgenlandra is vonatkozik, mely 70 éve létezik, mint Ausztria legfiatalabb tartománya. Természetesen Burgenlandban is keresik történelmi identitásukat, de ezt nem csak Ausztria, hanem Magyarország történelmében is kell keresni. Figyelembe kell venni, hogy Burgenland területe 1000 évig Magyarországhoz tartozott... A kölcsönös megértés, egymás tárgyilagos megismerése hozzájárul bizonyos félreértések leküzdéséhez, amelyek a magyar kisebbség számára még ma is hatnak – bár már igen csökkent számban élnek Burgenlandban (a legutóbbi tudományos felmérés szerint – 1991. május – 16 000 személy van) –, 70 év óta nagy nehézségek okoznak... Így kézenfekvő, hogy az egyoldalú történelmi szemléletek a hátrányos helyzetű népcsoport számára nagy kárt jelenthetnek. Ezért néhány példát szeretnék felmutatni, amelyek a burgenlandi magyarok számára évtizedek óta történelmi diszkriminációt jelentenek... Először is a történelem iránt érdeklődő osztrák ember a történelemkönyvekben azt olvashatja, hogy korábban Nyugat-Magyarországon (a mai Burgenlandban) egy nagy 'magyarizálás' zajlott le. Másodszor azt, hogy a magyarok Ausztriától Sopront (Ödenburgot), egy 'nagy csalás' folytán ellopták. Ez a két legközismertebb ellentpont az 1900. és 1922. közötti burgenlandi történelemben. Ha viszont megvizsgáljuk mindkét állítást, ha a magyar nyelvet tudván, képesek és hajlandók vagyunk betekinteni elfogulatlan nemzetközi, valamint magyar forrásokba is, úgy megtalálhatunk egynéhány igen érdekes adatot”.¹²

Szeberényi András így folytatta: „Mind a horvát, mind a német népcsoportok (a német nyelvűek a vallásháború során [ti. a XVI–XVII. században – B. J.] a Német Császárságból kiűzve, elsősorban a török pusztítások után hátrahagyott, néptelen nyugat-magyarországi területeken települtek le), az egykori Magyar Királyságban fokozatosan gyarapodtak. Az 1898-ban kiadott 'Vasvármegye' című könyvből tudjuk, hogy Vas megyében a [XIX–XX.] századforduló körül a horvátok 50%-a, a németeknek viszont csak 9%-a tudott magyarul beszélni. Ezt a vendég-országgal szembeni német sovínizmusnak is tekinthetjük. Mit szólnának vajon ma Ausztriában, ha a burgenlandi horvát, vagy magyar népcsoport tagjainak csak 9%-a lenne hajlandó megtanulni németül? Még alá szeretném húzni, hogy az úgynevezett 'magyar uralom alatt' a horvátok kb. 3%-kal, a németek kb. 1,5%-kal gyarapodtak. Ezzel szemben jelenleg az Ausztriában élő népcsoportok tagjainak száma fokozatosan csökken, illetve a népszámláláskor nem merik saját népcsoportjuk mellett megvallani magukat. Így az 1981-es eredményen nem csodálkozhatunk, amikor is csak 4147 személy vallotta magát magyarnak.

Bizonyára a legfontosabb kérdés, [ami] Sopron és környékének a Magyarország melletti népszavazását illeti, amelyet az egész burgenlandi irodalom, mint 'nagy csalást' mutat be. Itt sem ajánlatos tudománytalan módon, csupán érzelmi alapon beszélni, hanem nemzetközi és magyar lexikonokban meg kell keresni az objektív tényeket. A szavazásra jogosultak és a leadott szavazatok száma azt igazolja, hogy a szavazáson viszonylag nagy volt a részvétel, és az eredményt a többség akaratának kell tekinteni, továbbá megjegyzendő, hogy a népszavazás eredményeként 65% szavazott Magyarország mellett. A szavazás kimenetelének manipulálása, mely változtatható volna az eredményen 1–2%-kal, kétségtelenül lehetséges lett volna. Elképzelhető, hogy mindkét oldalon szavazott olyan személy, akinek ehhez nem volt joga. Jómagam, név szerint három személyről tudok, volt lakhelyemről, akik jogosulatlanul Ausztria mellett szavaztak. Egy 20%-os manipuláció, azonban nem hihető... Ausztria mellett szavazott 8227 fő, tehát 34,91%. Magyarország mellett 15 334, tehát 65,08%. A „nagy csalás” kitalált vádja főleg azon alapul, hogy Sopronban és a környező községekben, ahol népszavazás volt, több német anyanyelvű élt, mint magyar. A 'nagy csalás'-t kitalálók nem tudták és még ma sem tudják ezt a váratlan eredményt mással magyarázni, mint hamisítással, de állításukra semmilyen meggyőző adatot nem tudnak felmutatni. Ezzel párhuzamosan arra kell utalni, hogy Ausztriában mennyire szokták hangsúlyozni, hogy 1920-ban Karinthiában sok szlovén szavazott Ausztria javára, és ez döntötte el az ottani népszavazást. Ugyanakkor sokan nem hajlandók elhinni, hogy egy soproni német Magyarország mellett szavazhatott. Ez, egyesek részéről csak csalással magyarázható”.¹³

¹² Szeberényi András: Előszó – Die Vorgeschichte. – In: Zsiga Tibor dr.: *Burgenland, vagy Nyugat-Magyarország? – Tibor Zsiga dr.: Burgenland, oder Westungarn?* Kiadja: Burgenlandi Magyar Kultúregyesület – Herausgeber: Burgenländisch-Ungarischer Kulturverein. Felsőőr – Oberwart 1991. 3–4. old.

¹³ Szeberényi András 1991. 4–5. old.

Sőt azt is hangoztatják, hogy a XIX–XX. század fordulóján a „nyugat-magyarországi községek neveit önkényesen elmagyarosítottuk. A Hunyadiak, sőt az Árpádok koráig visszamenő történeti adatok ennek az ellenkezőjét bizonyítják... Sopron vármegye nyugati határszélén később a szomszédos osztrák urak közül is számosan szereztek birtokot és birtokaikra német telepeket hoztak. Ezen a területen sem lehet tehát arról szó, hogy [az] eredetileg német telepek később megmagyarosodtak volna, hanem ellenkezően azt bizonyítják a fennmaradt történeti adatok, hogy a vármegye németisége, bár kétségtelen, hogy már régebben is voltak egészen vagy részben német telepek, újabb német kolonizációk révén fokozatosan megerősödött s ugyanakkor régi magyar telepek teljesen elpusztultak.¹⁴

Egyes őrvideki települések nevének XIX–XX. század fordulóján történt „magyarosítása” osztrák vándjához annyit fűzünk hozzá, hogy a Monarchia hivatalos magyar–német kétnyelvűségében a két évtized múlva elszakított, Ausztriához csatolt őrvideki részekben a magyar hatóságok valóban újjáélesztettek jónéhány Árpád-kori településnevet, majd azokat hivatalossá tették. Tehát visszatértek az eredeti magyar alakhoz. A történelmi Magyarországon egyébként – Horvát-Szlavónországgal együtt – csaknem 13 000 község és város feküdt, amelyek közül 1898. és 1910. között több mint kétezer szlovák, ruszin, román, szerb, horvát, szlovén és német helység kapott új magyar nevet. A helységek nevének magyarosítása egyébként történelmi folyamat része volt, például a Budai-hegység egyes vonulatainak addigi német elnevezésük helyett ekkor adták a napjainkban is használatos magyar nevüket. Akadt olyan magyarországi történész, aki megtámogatta az osztrák vádaskodásokat. „Az új nevek íróasztal mellett születtek, és az esetek túlnyomó részében semmi előzményük, semmiféle történelmi gyökertük, vagy indokuk sem volt.” Aztán mégis kénytelen elismerni: „Néhol, így Sopron vm. burgenlandi részén történelmi szakértők segítségével feltámasztottak olyan elnevezéseket, amelyek léteztek ugyan, de évszázadokkal ezelőtt kivesztek. Ezeknek, ha történeti értelemben hamisítványok is (sic! – B. J.), legalább a hangzásuk valódi”.¹⁵ Csak megjegyezzük: egy történésznek illene tudnia, hogy az 1920. június 4-i trianoni békediktátum, illetve Ausztria új tartománya, Burgenland 1922. január 1-jei hivatalos megalakulása előtt Sopron vármegyének *nem volt és nem lehetett burgenlandi része*, mert Burgenland, mint közigazgatási egység, vagy önálló politikai-közjogi fogalom ezt megelőzően sohasem létezett! Az is sajtó, hogy a történelmi Magyarországon – esetünkben a Lajtától keletre – valaki vitatja egy település történelmi magyar nevének a visszaállítását. Mintha nem tudná, hogy egy-egy település esetében a helység neve vagy lakosságának anyanyelvi, vallási megoszlásánál sokkal fontosabb az érzelmi indíték. Erre érzékletes példa az 1921. december 14–16-án tartott soproni népszavazás, amikor a város német anyanyelvű lakosságának csaknem fele a Magyarország keretében való maradás mellett döntött, és elutasította az Ausztriához csatolást.

A mai Burgenland területére vonatkoztatva az Őrvidek fogalom már az 1920-as években megjelent a magyarországi néprajzi-helytörténeti szakirodalomban.¹⁶ Az Őrvidek (északról dél felé haladva) három nagyobb tájra tagolható. A Duna és a Lajta folyók közötti sík vidék történeti tájnéve *Fenyér*, amely tágabb környezetével együtt az Árpád-kori magyar állam határvidéke volt Moson vármegye északi részén a magyarsághoz tartozó népességgel. Már a 895. évi honfoglalás után a területe átnyúlt a Lajtán túlra, és a folyó menti – a később kilenc évszázadra állandósult országhatár – már I. (Szent) István király (1000/1001–1038) uralkodása alatt kialakult. A német-osztrák hadak gyakori – különösen XI–XIII. századi – betörései miatt, Fenyér kistáj magyar lakossága szinte teljesen elpusztult, helyükbe már korán németek települtek. A történeti helynevek azonban világosan bizonyítják a magyarság ősi jelenlétét, erre utal többek között a *Sár*; a Lajta folyó ma is élő magyar neve, amelyet több település elnevezése örözött meg (Sárfalva, Sárfölde, Sárfenek stb.). Fenyér területének nagyobb részét a trianoni békediktátum Ausztriához rendelte. Keleti, kisebbik fele Magyarországé maradt,¹⁷ amit az 1947. február 10-én aláírt párizsi béke – mely megismételte a negyedszázaddal korábbi trianoni diktátum igazságtalanságait – tovább csonkított, és Pozsony környéki részének már a Dunántúlon fekvő három települését (Dunacsún, Horvátjárfalu és Oroszvár) Csehszlovákiához csatolta. Így alakították ki az ún. pozsonyi hídfőt, amellyel Eduard Beneš csehszlovák külügyminiszter 1919. évi követelései részben megvalósultak.

¹⁴ MOL. K 28. 3. csomó. 8. tét., 1927– S–279. sz., 221. old.

¹⁵ Engel Pál: Kitalált helynevek. A Magyar Nagylexikon a magyarországi helységekről. – In. História. 1996. 7. sz. (szeptember), 31–32. old.

¹⁶ Wallner Ernő: A felsőőrvideki magyarság települései. – In. Földrajzi Közlemények, 1926/1–4. sz., Schwartz Elemér 1934/3. sz. 226–231. old.

¹⁷ Kósa László Filep Antal: A magyar nép táji-történeti tagolása. Bp. 1975. 98–99. old.

Az Őrvidék következő tája a *Fertő-vidék*, a Fertő tó tágabb környezetének a neve, amely a történeti Moson és Sopron vármegyéhez tartozott. Elevezése ún. beszélőnév: sekély vizű tavat, vízállást jelentő hajdani, *fertő* köznévből származik, magyar nevét – Fertew, azaz Fertő – már 1074-ben említi egy latin nyelvű oklevél. Eredetileg tehát csak magyar elnevezése volt. A tó német nevét – „Neusiedel” – a partján fekvő egyik telepés községtől kapta, amelynek jelentése „Újtelep”.¹⁸

A Fertő-tó tektonikus eredetű, ázsiai sós tavak csoportjának egyetlen európai tagja, s a Balaton és a Bodeni-tó után Közép-Európa harmadik legnagyobb tava. Hossza 36, szélessége 7–17 km, területe 320 km². Parti nádasai hatalmas kiterjedésűek, ezért vízfelülete csupán 183 km², amelyből jelenleg 160 km² osztrák, csupán 23 km² magyar felségterület. Mélysége csak kevés helyen haladja meg a másfél métert, ezért gyorsan felmelegszik, és a nyári hónapokban vízhőmérséklete gyakran eléri a 30 fokot. Kemény teleken ugyanakkor csaknem teljesen befagy. Sótartalma magas, medre alatt nagy kiterjedésű ásványvíztároló rétegek rejlenek. Szeszélyes tó, az elmúlt századokban gyakran kiszáradással fenyegetett, máskor vize gyorsan megemelkedett, és váratlanul elárasztotta a környéket. A tó legutóbb az 1870-es években készült kiszáradni, s ekkor úgy tűnt, hogy Ruszt és Sopron városa hatalmas földterületet nyerhet. Ruszt lakói már meg is kezdték az új határ felmérését, amikor a tó újra megtelt vízzel. 1893 telén viszont egészen befagyott a vize, és kipusztultak belőle a halak. Ezután sokáig nem halászhattak a híres fertői halból, amely korábban Mária Terézia királynő (1740–1780) bécsi asztalán is szívesen látott csemegének számított.

A Fertő-tó keleti oldala és a trianoni határ között részt *Fertőzug*-nak vagy *Tó-szögnek* (az utóbbi lényegében a német „See-winkel” szó tükörfordítása) nevezik, ahol 44 kisebb, szikes tó található. Közülük többnek a német neve megőrizte a magyar „szik” szót, például Zicksee, Zicklacke. A tavakból nyert szikósót régebben zsákokba rakták és eladták. Különösen nagy mennyiségben vitték Debrecenbe, ahol 1850-ig a szappanfőzésnél használták fel.¹⁹ A Fertőzug csaknem kétezer hektáros délkeleti csücske a Hansághoz tartozik, illetve annak ausztriai folytatása. Itt kell megemlékeznünk a Hanság titokzatos hal-emberéről, Hany Istókról, aki a mocsarakban élt, békákkal táplálkozott, uszonyos végtagjaival versenyt űszott a halakkal, és számos monda foglalkozik alakjával. Jókai Mór (1825–1904) a Névtelen vár című regényében dolgozta fel különös történetét.

A Fertő-vidéken a 895. évi magyar honfoglalás után települt meg a magyarság, és területe a gyepűrendszerhez tartozott. Egykori őrtelpeit a helynevek alapján is nyomon lehet követni. A gyepű felszámolásával, valamint a német–magyar hadakozások következtében magyar lakossága fogyott, helyüket német „vendég”-népek – latinul „hospes”-ek –, azaz telepések foglalták el a Fertő-tó mind nyugati, mind keleti oldalán. A török hódoltság alatt a vidék harcoktól nyugalmasabb táj volt, ahová délről horvát népség is menekült. A tó nyugati és déli partjain, illetve a szomszédos dombokon kiváló minőségű szőlőültetvények terültek el. Történelmi borvidék alakult ki, amely évszázadokon át az ausztriai és németországi piacokon értékesítette termékét.²⁰ Ez döntően elősegítette Nyugat-Magyarország mezővárosi-polgári fejlődését.

Nem volt véletlen, hogy Sopron már 1277-ben szabad királyi városi rangot kapott az uralkodótól, IV. (Kun) Lászlótól (1272–1290). Ekkor a határ védelmére a XI. században odatelepitett besenyő ijá-szok utódait, a „lővérek”-et is a város polgárai közé emelték. Sopron – szintén a XI. században említi először oklevél Suprun királyi várispánt, a település névadóját – ezt követően a XIII–XIV. század fordulójától indult gyors fejlődésnek. A településnek a nagyobb számban beköltöző német kézművesek adtak nevet – Oedenburg, Ödenburg – a romos állapotban lévő erődítményről. Az elnevezés eredetileg Odínbruch, amelynek jelentése „elpusztult vár”. Kiváltságainak köszönhetően, Sopron már ekkor német többségű várossá vált, miközben a környékén magyarlakta települések – Dág, Egered, Ravaszd, Kovács, Lővér, Udvarnok, Harka stb. – feküdtek. A Fertő-tó nyugati partján elterülő Ruszt helység jóval később szerzett szabad királyi városi kiváltságokat. A település – többek között – arról volt híres, hogy évszázadokon át a Magyar Királyság legkisebb lélekszámú városa volt. Civitas rangját nem jutalmul vagy hősiesség kapcsán nyerte el, hanem 1681-ben 60 ezer forintért és 500 hordó borért vásárolta I. Lipót királytól (1657–1705), és lakossága ezt követően – kevés kivétellel – a bécsi udvar pártján ma-
radt.²¹

¹⁸ MOL. K 28. 3. csomó. 8. tét., 1927–S–279. sz., 221. old.

¹⁹ Juhász László 1999. 49–50. old.

²⁰ Kósa László–Filep Antal 1975. 99. old.

²¹ Csapody István: Fertő – Neusiedler See. Turistatérkép – Wanderkarte. Kiad. Paulus Térképszerkesztő Iroda. Pomáz 1992. 2. old.

Ugyancsak a Fertő-tó partján, illetve körül még a Hunyadiak korában, tehát a XV. század végén is számos magyar település feküdt, amelyek a Sár (Lajta) folyóig húzódtak. Így például Csákány, Csitván, Macskád, Rákos, Szécsöny, Szék, Széleskút, illetve Legéntó, Cerizfalva?, Újfalú. Sopron vármegye nyugati és délnyugati táján pedig Bűdöskút, Cseke, Dorog, Magyartelek, illetve Kedhely, Köhalom, Rőjtőkör stb. Kismarton szabad várost a XIV. század végétől az oklevelek a nagyobb részben a magyar nevének említik: Civitas libera Kismarton (1388), Oppidum seu castrum Kismarthon (1410). A település latin neve: Ferrea Civitas (Vasvár), ebből keletkezett a város német neve: Eysenstat,²² később és napjainkban Eisenstadt, amely 1926-tól Burgenland tartomány székhelye.

A Pinkafő és Németújvár települések között húzódó *Felső-Őrség* (Felsőörség) vagy *Felsőőr vidéke* a történelmi Őrvidék harmadik nagyobb tája. Az 1920-as években terjedt el magyar szakirodalomban a Felső-Őrvidék vagy Felső-örvidék megnevezés, illetve a felső-örvidéki magyarság fogalom.²³ Ez a tájegység a történelmi Vas vármegye Rábán túli részén, az Árpád-kori gyeprüvidéken, a Pinka folyó völgyében fennmaradt legjelentősebb ősi magyar szállásterület. A Felső-Őrség fogalom – tükörfordításban: die *Obere Wart* – a német nyelvterületen is meghonosodott, így az ottani szakirodalom is használja.²⁴ Körmen és Szentgotthárd térségében a Felső-Őrség délkeleti, mindössze 50 km² kiterjedésű szelvény – a Rába-völgy, az országhatár és a Pinka-völgy torkolati szakaszát – a trianoni békediktátum Magyarországnak hagyta. A XX. század elejére a felső-örségi településcsoportot jórészt már csak Felsőőr, Alsóőr, Őrisziget és Vasjobbágyi községek jelentették, holott egykor határbiztosító magyar lakosságú települések hosszú sora kísérte a Rába folyón túli határszélét is. Erre vallanak az Őr-, Őri- összetételű, Lő-, Lővő- tagú és a Szem, Szemes, Kolozs települések. Felsőörségnek jelentékeny vasfeldolgozó-szolgáltató népessége is volt, amelyet az okleveleken kívül régészeti leletek, valamint helynévi adatok (Vasverőszék, Tömörd stb.) is bizonyítanak.²⁵

A német nyelvterületekről beköltözők az Árpád-kor végén, a XIII. század utolsó harmadában jelentek meg egyre nagyobb számban a nyugat-magyarországi tájakon. Ennek ellenére még a XV. század második felében, a Hunyadiak korában is magyar települések húzódtak Vas vármegye északnyugati, illetve nyugati határvidékén. Például Borostyán és Irófalva; Kőszeg körül Asszonyfalva és Lukácsfalva, Körmenről nyugatra Avasalja, Bükkesd stb.²⁶ Később, a XVI–XVII. században a sorozatos török hadjáratok tizedelték meg alaposan Felső-Őrség magyar lakosságát, akiknek száma a kiváltságai korlátozása miatt is csökkent.

Filep Antal a magyar nép táji-történeti tagolásában már az 1970-es években említette, hogy a szakirodalomban a magyarországi Őrséget újabban *Alsóörség*-nek is nevezik, megkülönböztetve a burgenlandi Felsőörségtől. Ezt két fogalommal jelezte, amikor az Őrség északi felét Felsőörség néven tárgyalta, a délen fekvőt Őrség, illetve *Alsóörség* névvel illette. Az Alsóörséget a trianoni békediktátum zömében Magyarországnak hagyta, kis részét három faluval – Őrihodos, Kapornak, Bükkalja falvakat, az utóbbit 1889-ben Domonkosfa községgel egyesítették –, a Muravidékkel együtt Szlovéniába rendelte. A korábban egységes területnek – mely a Zala folyó forrásvidékén és a Kerka-patak völgyében fekszik, s a Vasi-hegység–Vend-vidék–Hetés–Göcsej fogja közre – korábban *Őrség* volt a neve. Tizennyolc településének régi, természetes központja Őriszentpéter. Jellegzetesen Alpok-aljai táj, ahol évszázadokon keresztül égetésszerű irtásgazdálkodást folytattak. A települések körül azonban már a korai időkben trágyázott szántókat is műveltek, ami nagyszámú állat tartását tette lehetővé. Az összesen 18 örségi magyar község – védelmi feladatainak a megszűnését követően is – a XVII. századig, mint *ör-nagyság* (élén egy őrnagy állt) megőrizte igazgatási önállóságát, valamint különféle kiváltságait. E jogaitól a földesúr Batthyány-család fosztotta meg őket, és jobbágyi szolgáltatásokra kényszerítette az őrfalvak lakóit. Az 1910-es évekig az Őrség népe egyre nagyobb mértékben vett részt a viszonylag közeli stájerországi város, Grác piaci ellátásában, ami jelentősen elősegítette a vidék lakosságának polgárosodását.²⁷

²² MOL. K 28. 3. csomó. 8. tét., 1927–S–279. sz., 222. old.

²³ Wallner Ernő 1926./1–4. sz.; Kovács Márton 1942.

²⁴ Die Obere Wart. (Szerk. Triber, Ladislaus) Oberwart (Felsőőr) 1977.

²⁵ Kósa László–Filep Antal 1975. 97–98. old.

²⁶ MOL. K 28. 3. csomó. 8. tét., 1927–S–279. sz., 222. old.

²⁷ Kósa László–Filep Antal 1975. 155–156. old.; Az Őrség néprajzi határaitól lásd bővebben Nagy Zoltán: Egy történeti kistáj, az Őrség néprajzi határainak vizsgálata. In. Savaria. A Vas megyei Múzeumok Értesítője. 22/4. (szám) 1995–1998. Főszerk.: Vig Károly. Kiad. Vas megyei Múzeumok Igazgatósága. Szombathely 1999. 145–180. old.

Itt kell szólnunk a nyugat-magyarországi/örvidéki magyarsággal több, mint egy évezrede, egyazon tájon együtt élő németek különböző nyelvi-néprajzi csoportjairól. Fontos leszögezni, hogy a mai Burgenlandban élő német ajkú lakosság nem osztrák, hanem bajor eredetű, mert a térség az elmúlt századokban, a XX. század elejéig tartó bevándorlással folyamatosan kapta népesség-utánpótlását a nagynémet területekről. Ha voltak is valaha frankok, szászok vagy svábok ezen a vidéken, időközben teljesen felszívódtak, még a népnyelv sem őrizte meg emléküket. A mai burgenlandi tájszólásban csak árnyalatnyi különbségek vannak: a tartomány északi részén közép-bajor, a középsőn észak-bajor, a déli területén dél-bajor nyelvjárási sajátosságokat mutattak ki a nyelvészek. A burgenlandi németek napjainkban már csak elvétve használnak magyar jövevényszavakat, például Tschika (csikó), Wiiga (bika), Pusta (puszta).²⁸

Nemcsak Ausztriában, hanem az 1921-ben elcsatolt örvidéki/burgenlandi terület németajkú lakosságának körében is hosszas vajúdas után, fél évszázad után alakult ki és vált meghatározóvá az „osztrákságtudat”. Az előzmények: 1918. október 21-én a Birodalmi Tanács (Reichsrat) 210 német tagja (szociáldemokraták, keresztényszocialisták és nagynémetek) Német-Ausztria (Deutschösterreich) ideiglenes nemzetgyűlésévé nyilvánította magát. Ezt követően november 12-én – egy nappal az után, hogy az uralkodó, I. Károly császár (IV. Károly néven magyar király) lemondott az államügyekben való részvételről – kikiáltották az Osztrák Köztársaságot, és törvényben kihirdették, hogy az új állam „csatlakozni” (Anschluß) kíván a demokratikus Németországhoz. Ennek értelmében 1919 márciusában Ausztria és Németország titkos szerződést kötött az Anschluß végrehajtásának módjáról. A maradék Ausztria egyes részei azonban nem egy bizonytalan jövőjű kis állam keretében látták a jövőjüket. 1919 májusában Voralberg tartományban nem hivatalos népszavazást tartottak, ahol a résztvevők 80%-a a terület Svájcához való kapcsolását óhajtotta. 1921-ben Tirolban és Salzburgban rendeztek referendumot, melyeken a szavazók 98,8; illetve 99,2%-a a Németországhoz történő csatlakozás mellett döntött. A győztes antant hatalmak azonban nem ismerték el az előbbi népszavazásokat, és nyomásukra a többi tartományban már nem tartottak ilyen referendumokat.²⁹

Az előbbiekből jól érzékelhető, hogy Ausztriában az ún. „osztrákságtudat” miatt csak az 1960-as évek végétől erősödött meg. Az 1964-ben végzett felmérések szerint a megkérdezetteknek 47%-a jelentette ki, hogy „az osztrák nemzet létezik”; 23%-a úgy vélte, „az osztrákokban ébrednek a nemzeti érzés”; 15%-a szerint „Ausztria nem önálló nemzet”. Három évtized múlva, az 1993-ban végzett kutatások szerint a megkérdezetteknek már a 80%-a válaszolta azt, hogy „az osztrák nemzet létezik”. További fontos adalékok: például az 1979-es felmérés egyik kérdésére – „Mikor alakult ki Ön szerint az osztrák nemzettudat?” –, a megkérdezettek 32%-a úgy vélte, hogy a második világháborút követő évtizedben, 1945 és 1955 között; 27%-a szerint 1955., az ún. osztrák államszerződés május 15-ei aláírása után³⁰, amikor visszaállították Ausztria függetlenségét és a megszálló haderők elhagyták az országot.

A hajdani nyugat-magyarországi, vagy örvidéki németek északi szárnyát a Mosoni-síkságon lakó *Heidebauer*ek alkotják, akik nevüket a síkság német nevééről (Heidenboden) kapták. Tőlük délre a Sopronban és környékén *heáncok*, illetve *poncchterek* élnek. Nyelvileg ez a terület Alsó-Ausztria folytatása, de bizonyos sajátos helyi fejlődést is megfigyelhetünk. A *heánc* név eredete vitatott, a népetimológia igen sok magyarázatot ismer. Van, aki a német *jetzt szó hietz, hienz* nyelvjárási változatával, van, aki a Heinz (a Henrik beceneve) személynévvvel magyarázza. Érdekeség, hogy a hiencek vagy heáncok, a különböző falvak lakói között is különbséget tesznek. A Rába és a Lapincs folyók között élőket például *pumhien*eknek nevezik egy anekdota alapján, amely szerint az egyik főúr látogatásakor kicsit előbb sötéttek el üdvözlésére a mozsárgyúkat, mint kellett volna. A Sopron környéki *poncchterek* neve a német Bohnenzüchter = „babtermelő” szóból ered. Nem véletlenül, mert igen sok babból készült ételt ismernek.³¹ Sopron és körzetének lakói már az Árpád-kor végétől híres bor- és babtermelők voltak – ma is azok –, termékeiket elsősorban az ausztriai piacokon értékesítették. A termőföld lehető legjobb hasznosítására a szőlősorok között igen nagy mennyiségben termesztettek a babot. A Felső-órsgben a hiencek a magyarság közvetlen szomszédjai. Az Örvidék déli részén, a németújvári járásban, a Kukmér

²⁸ Juhász László 1999. 39. old.

²⁹ Paál Vince: Ausztria identitása. In: Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában. Szerk.: Abraham Barana, Gereben Ferenc, Stekovic Rita. Kiad. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba 2003. 76–77. old.

³⁰ Szujer Katalin: Az osztrák identitás átalakulása. In: Pro Minoritate. 2003. Nyár, 82–83. old.; Lásd még, Mattl, Stegfried–Rásky Béla: Az osztrák nemzeti identitásról. In: Pro Minoritate. 1999. Tél 18–26. old.

³¹ A magyarországi németek. 1998. 7. old.

község körül élő németeket – akiket esős időkben évszázadokon át sártenger vett körül – is *hienc-németeknek* nevezik.³² Talán ebből is eredhet nevük egyik magyarázata.

A hajdani Őrvidék táji-történeti tagolása után természeti jellegét ismertetjük. Nagy része hegyes-dombos terület, jelentékeny erdőségekkel, kivéve a hajdani Moson vármegye északnyugati részén elterülő Fenyer, a Pándorfalvi-síkság és a Fertőzug sík táját. Északon a Lajta-hegység (ősi magyar neve Sár-hegy), majd attól délnyugatra a Rozália-hegység, ettől nyugatról keletre a Soproni-hegység déli nyúlványa, végül az utóbbitól lejjebb, nyugatról kelet felé a Kőszegi-hegység szeli át. Az utóbbi kettő az alsó-ausztriai Wechsel-, régi magyar nevén a Váltó-hegység nyúlványa. A Kőszegi-hegység legmagasabb csúcsai a Dörgő-hegy (760 m), a Szarvas-kő (840 m) és az államhatár vonalán álló Írott-kő (883 m). A tartomány jelentősebb folyói a Lajta, a Vulka, a Répce, a Gyöngyös, a Pinka, a Lapincs és a Rába.

A történeti Őrvidéknek a XI. század elejére kialakult és 1920–1921-ig fennállt magyar-osztrák határtól nyugatra fekvő jóval nagyobb területén már a IX. század derekán, 862-ban megjelent a magyarság. Sőt ekkor annak központi részét, a Bécsi-medencét is a hatalma alá vonta. Ezt bizonyítja az is, hogy 900-ban már a Morvaországnak a Morva folyótól keletre eső része is a magyarok kezére került. Az ekkori Nyugat-Magyarországot legtágabb értelemben az Enns folyó, a Duna két partja, a Vértes- és a Bakony-hegység, a Balaton, a Zalai-, illetve a Somogyi-határarok, a Muraköz, a Mura folyása, a Fischbach-Alpok, a Váltó-hegy, a Semmering, a Rax, a Schneeberg, Mariazell és Steyr határozták meg. Ezt a hatalmas területet 907-ben foglalta el a magyarság, és itt alakította ki nyugati gyeplőjét és gyeplőjét. A magyar gyeplő szó a török *yapi*-ra vezethető vissza, amelynek jelentése – mint a sztyeppe, így a magyar nép esetében is – sövény, mesterséges akadály, torlasz, járhatatlanná tett határsáv. A mai Ausztriához tartozó gyeplővel több száz onogur települést tártak fel a régészek, ezért a gyeplőhöz tartozó Őrvidéken, valamint a mai magyarországi Dunántúlon jóval több onogur településnek kellett lennie. Ez egyben azt jelenti, hogy e hatalmas területen a magyar honfoglaláskor nagyszámú onogur lakosság élt, amely a magyarság kettős, ekkori második honfoglalására utal.³³

A Dunántúlt a gyeplővel elfoglalása előtt mindössze hét évvel, 900-ban szállta meg a magyarság, és a horkák törzsének jutott, amelynek nemzetségi birtoka – téli, illetve nyári szállása – Zalavár és Szombathely térségben, a későbbi Őrvidék délkeleti részén terült el. A horka vagy harka honfoglalás kori méltóságnevet a magyarság harmadik főembere, a bíró viselte. E tisztséget VII. (Biborbanszületett) Konsztantinosz bizánci császár (913–959) karchász alakban jegyezte fel.³⁴ Fontos emlékeztetni arra, hogy az imént körülhatárolt nyugat-magyarországi gyeplő kiterjedése és területe azonos – s ez nem véletlen – a korábbi Avar Birodalom (568–796) nyugati gyeplőjével. Az őrségek a Kárpát-medence belsejében letelepedett magyar törzseket óvták az ellenséges támadások ellen. Állandó feladatuk volt a kb. 30 vaslelőhely, illetve vaslelőállító- és vasmunkás település védelme is. Kurszán kende 904. körül történt halála után a vasmunkások határsávbba kerültek. A gyeplőn fekvő Kendeszek vagy Vasverősek népessége a hadseregnek szükséges vasat állította elő, újabb számítások szerint évente öt tonnát.³⁵ A források többsége szerint Kurszán kende – kündü, künde: a magyar szakrális fejedelem méltóságneve – orvgyilkosság áldozata lett a bajorokkal folytatott béketárgyalásokon, esetleg a Fischa folyó melletti csatában esett el.

A bajorok közben, 900-ban visszavonták határeiket a Linz városától délkeletre a Dunába betorkoló Enns folyóig, addig a vonalig, ameddig az Avar Birodalom korában a bajor határ terjedt. „Ettől kezdve az Ennstől a Bécsi-erdőig húzódó terület gyeplővel volt, melyet a magyarok igyekeztek lakatlanul tartani, csupán néhány határőrtelepre helyeztek figyelőket, és szállásaik csak a Bécsi-medencében kezdődtek.”³⁶ A gyeplővel korábbi ered a magyar népmesék valós eleme, az „Óperencia”. E távoli, titokzatos, azaz „az Óperenciás tengeren is túl” található hely vagy ország, amely az Enns folyó torkolatától nyugatra kezdődött és a német-bajor Ober-Enns tartományt is jelenthette. A X. század első feléig a magyar gyeplőorségnek még nem kellett ellátnia határvédelmi feladatokat, mert arra egyáltalán nem volt szükség, ugyanis a gyeplő és a gyeplővel egésze a határ védelmét szolgálta. A gyeplő és a belső területek

³² Szépfalusi István: Lássátok, halljátok egymást! Bp. 1992. 7. old.

³³ Herényi István: Magyarország nyugati végvidéke 800–1242. II. kiad. Hely nélkül. 1997. 23., 33. old.; Herényi István: Helytörténeti lexikon 800–1400. Nyugat-Magyarország az Árpádok és az Anjouk korában. Velem 2000. 11. old.

³⁴ Györfly György: István király és műve. Bp. 1977. 36., 60. old.

³⁵ Éger György–Szesztay Ádám: Alsóór. Szerk.: Botlik József. Száz magyar falu könyvesháza. Bp. 2001. 14. old.

³⁶ Györfly György 1977. 83. old.

között őrhelyek, ún. kapuk álltak. Ezek: Mosoni-kapu, Rábcakapi, Kapuvár, Vasi-kapu, Zalai-kapu és Német-kapu.³⁷

A nyugat-magyarországi végek katonai parancsnokai rendszeresen hadjáratokat vezettek nyugat felé az ellenség felderítésére, illetve megfélemlítésére az ottani kisebb hatalmú fejedelmek szövetségében, vagy anélkül. Mindenkor azonban a zsákmányszerzés, vagy hadisarc reményében, illetve annak ígéretével. A magyar és külföldi történettudományban rögzült kalandozások kifejezés nem helytálló, mert az általában céltalan kóborlást jelent, amit a magyar csapatok sohasem tettek. A valóság az, hogy 862 és 961 között a magyar hadak nem kalandoztak, hanem a Kárpát-medencét – mint előző, illetve jövőendő, majd közben, 895-ben a honfoglalással véglegesen elfoglalt hazát – tudatosan védelmező, honbiztosító hadjáratokat indítottak. Ezt a nézetünket közvetve Györffy György is megerősíti.³⁸ Ezek egy évszázadig zajlottak, és az összesen 45 hadjáratból *mindössze kettő* végződött magyar vereséggel az egyik 933-ban Merseburgnál, a másik 955-ben Augsburgnál – melyek jelentőségét egyébként a német és az osztrák történetírás felnagyítja –, miközben 43 magyar katonai művelet győztesen végződött!

A magyar csapatok 14 alkalommal a szomszédos német területek, elsősorban Bajor-, Sváb-, illetve Frankország, valamint a morvák, a csehek, a későbbi dél-lengyelországi részekben élő fehér horvátok, délen pedig 5 ízben Bizánc, valamint a balkáni szlávok (horvátok, szerbek, bolgárok és vlachok, azaz a későbbi románok,) ellen viseltek hadat. Máskor bizonyítottan hadba hívták őket egyes, velük szövetségbe lépett fejedelmek. A hadakozások közül 7–7 a későbbi francia, illetve itáliai, 2 spanyol területekre irányult. A magyarságnak azt is felróják, hogy zsákmányt szerzett, holott korabeli szokás szerint a hadra kelt nyugati vagy keleti seregek – a vikingek, a frankok, az arabok stb. – is javakkal megrakodva tértek haza, majd a megnyerték az útközteket. Az összes hadjárat emberi és anyagi hátterét Nyugat-Magyarország, azaz a tágabban vett Órvidék adta.³⁹

A magyar fejedelemség honbiztosító hadjáratainak anyagilag legvirágzóbb korszaka a 924 és 933 közötti évtized, amikor Magyarországtól nyugatra, Lombardiától az Északi-tenger irányába egy kb. 500 km széles szövetséges övezet húzódtott, amelynek országai adóval váltották meg a békét, és ellenfeleikkel szemben a magyarok katonai segítségét kérhették.⁴⁰ Ennek azonban vége szakadt, mert a hosszú békét I. (Madarász) Henrik német király arra használta fel, hogy nagy sereget gyűjtött. Megtagadta az adófizetést, majd a megtorló magyar csapatokat megfutamtotta. Ez volt az első veres csata 933-ban Merseburgnál, a második 955-ben Augsburgnál, amely az idős *Bulcsu* horka és a fennhatósága alá tartozó nyugati országrész vezetői, Árpád-házi Tas fia Lél (Lehel) nyitrai és a kabar Sur pozsonyi dux elfogása, s kivégzése után megváltoztatta a helyzetet. A 950. körül uralkodott Fajszy nagyfejedelem halála után Taksony emelték nagyfejedelemmé (az 972. előtti évekig a trónon), aki átalakította és megerősítette a határvédelmet. Természetesen annak túloldalán, az alsó-ausztriai, illetve stájer területen is. A feladat végrehajtását a Bulcsu nemzetségre bízta. Ezzel lezárultak a nyugat felé indított honbiztosító hadjáratok. Taksony a Dunától északra és délre határispánságot létesített, és az addigi őrségi szervezetet kivette a hadsereg kötelékéből, s önállósította. Az új formában így jelentek meg az örök, a lövők, az íjászok, a kémlelők és lesők, akik továbbra is főként besenyők és székelyek voltak. Ennek, valamint a korábbi, a szomszédos bajor, sváb, frank stb. területek ellen indított 14 honbiztosító hadjáratnak köszönhetően csaknem másfél évszázadig – 895 és 1030 között –, a magyarság által akkor birtokolt terület ellen irányuló német katonai támadás kudarcba fulladt.

A magyar honbiztosító hadjáratok által felőrölt korábbi frank örgrófságokat csak a 960-as években tudta helyreállítani I. Ottó német-római császár. A Duna mentén, a Linz és Bécs közötti szakaszon megszervezett Ostmark („Keleti határvidék”) neve a X. században Ostarrichi („Keleti birodalom”) formában is megjelent. Ez utóbbiból alakult ki az Österreich (Ausztria) elnevezés. Ostmark kezdetben bajor fennhatóság alatt állt, csak 976-tól került a német-római császár kezébe. A Taksony nagyfejedelem által megszervezett nyugati magyar határvidékek köszönhetően nyugalmasabb időszak következett. Fiának, Géza (Geyza) nagyfejedelemnek (972–997) már lehetősége volt arra, hogy a németekkel megkísérelje a kibékülést, de eközben kiépítette a határmegyéket. Ezek közül a későbbi Sopron vármegye vidéke a Sur vezértől leszármazó Osl-nem, Zala megye (eredetileg Kolon) a Vérbulcs-nem szállásterülete volt.⁴¹

³⁷ Herényi István 2000. 13. old.

³⁸ Györffy György 1977. 40–45. old.

³⁹ Herényi István 2000. 13–14. old.

⁴⁰ Györffy György 1977. 45. old.

⁴¹ Györffy György 1959. 20. old.

Némely kutatók szerint a X. században a gyepeleven, illetve a gyepeleti oldalán horka törzse öt nemzetségének a szállásterülete feküdt: a későbbi Győr és Moson vármegyék területén a Tétény, Sopron és Vas megye területén a Sur, Vas és Zala megyék déli részén a Bogát, Veszprém vármegyében a Szalók, Kolon (a későbbi Zala) megyében a Balaton mellett a Kál, végül Karakó vármegyében a Bulcsu nemzetsége. Kál és Bulcsu szállása azonban egynek vehető, hiszen apa és fia birtokairól volt szó.⁴²

A határmegyék felállításakor a nemzeti területeknek csak az egyharmada maradt meg, a többi királyi tulajdonba került. Géza nagyfejedelem uralkodása idején a magyarországi gyepeleven nyugati széléig a Linz és Bécs között nagyjából félúton fekvő, Duna menti Melk erősségénél húzódtott. A gyepe kiterjedése akkor csökkent, amikor Melk erődjétől a Bécs alatt a Dunába ömlő Fischa folyóig elterülő részét a magyar nagyfejedelemtől Gizella bajor hercegnő (II. Henrik lánya) nászajándékba kapta. Ezért István fejedelem (997–1000/1001), a későbbi I. (Szent) István király és Gizella 996–997. körül kötött házassága után néhány évvel, a német–magyar határ már a Lajta és a Lapincs folyók vonalán húzódtott. A nyugati végek 11. századi vármegyei, egyben határispánsági székhelyei a következők voltak: Trencsén, Nyitra, Pozsony, Moson, Sopron, Vasvár és Kolon (Zala) vára.

Az ímént felsorolt történelmi megyék közül Karakó vármegye, amely kezdetben kettős volt Vas vármegyével, már régen nem létezik. Ez a szervezet az Árpád-kor elején, a X. században a Kisalföldön, a Rába és Marcal folyók között feküdt. Névadója a Marcal árterületén emelt Karakó vára, amely mint határispánság központja feltehetően már Szent István király korában működött, de vármegyei fejlődése korán megakadt. Karakó, mint várispánság azonban a XIV. századi közepéig fennállt, majd beleolvadt a Rába és a Gyöngyös folyók között húzódó Vas vármegyébe. Hasonló – a későbbi századokban önállóan már szintén nem létező – alakulat volt Locsmánd vármegye. Eredetileg ugyancsak két megyére – Rábaköz, illetve Sopron – terjedt ki, ugyanis a Rábaközben lévő besenyő határvédelmi rendszerhez (központja Kapuvár, mint ispánság) előbb Sopron, majd Locsmánd várispánsága csatlakozott. Locsmánd megye központja Locsmánd vára volt, melyhez három határmenti vár tartozott: Kabold, Lánzsér és későbbi ezeréves magyar-osztrák határtól nyugatra fekvő Kirchschlag, valamint a Locsmánd vára körüli összesen nyolc udvarnok-, vagy szolgálófalú.⁴³ Locsmánd megye a XIV. század elején olvadt be az akkor kialakult nemesi Sopron vármegyébe.

A magyarsághoz csatlakozott keleti népekből – besenyő, székely, berény, káliz, herény, őrs, szabir – álló határőr egységek⁴⁴ egyre gyakrabban kerültek harcba német előőrs csapatokkal, de időnként részt vettek országos ütközetekben is. II. Henrik német-római császár haláláig, 1024-ig zaklatta Nyugat-Magyarországot. A védelem megerősítésére a XI. század közepén a Fertő-tó és a Lajta folyó vidékére – Legénytő-Monóudvar, Besenyő-Fertés, Patfalva, Káta, Pecsényéd stb. – főként besenyőket telepítettek. A német támadások első felfogója az Őrvidék lakossága volt. Az itt élők kiváló érzékkel használták ki a természet adta lehetőségeket. Különösen a Fertő-tó, a Hanság, illetve a Duna, a Rábca, a Rába, a Répce, a Mura és más, kisebb folyók, a tavak, mocsarak adottságait. Részből természetes, részben mesterséges védőműveket létesíttek. Gátakat emeltek, a folyókön gázlókat – ezek ősi, török eredetű magyar neve: *cseke* –, egyes szakaszokon zsilipeket létesítettek. Ha ellenség tört be az Őrvidékre, akkor a vizek rekeszeit megnyitották, és hatalmas területeket vízzel elárasztva, megbénították a hódítók mozgását.⁴⁵ II. Konrád német-római császár 1030. júliusában haddal támadt Magyarországra, de a magyar seregek kiűzték az országból, és ismét elfoglalták a Lajta és a Fischa folyó között fekvő területet, sőt Bécsset is megszállták. A következő év tavaszán, apja nevében a császár fia, III. Henrik német király békét kötött I. (Szent) István királlyal, amelynek értelmében a Magyarország nyugati határa a Fischa és a Thaya folyó. Ebben az időben, 1030. körül Moson vára már a határispánság központja, várnépei közül az örök töltötték be a legfontosabb szerepet.

Másfél évtized múlva, 1043-ban III. Henrik császár támadt hazánkra: Aba Sámuel királynak (1041–1044) sikerült vele békét kötnie, és a német–magyar határt a Lajta folyó vonalán állapították meg. *Ezzel gyakorlatilag kialakult a későbbi, csaknem kilenc évszázadig fennállt nyugat-magyarországi magyar–német, majd magyar–osztrák határ felső szakasza.* Ezt követően indult meg békés körülmények között a bajor telepek beköltözése az Őrvidékre, ahol ekkor a legnépesebb etnikum a magyarság volt. Ekkor többnyire még a nomád életmódjának leginkább megfelelő, letelepedésre alkalmas sík vidéki

⁴² Herényi István 2000. 18. old.

⁴³ Lásd bővebben: Herényi István 1997. 133–134., valamint 83., 124–125. old.

⁴⁴ E népekről lásd bővebben: Herényi István 1997. 47–52. old.

⁴⁵ Herényi István 2000. 14–15. old.

területeken, a Fertőzugon (Mosontarcsa, Mosontétény, Pomogy, Ilmégy-Ilmic stb.) kívül a határvédelem szempontjából fontos folyó völgyekben – Sárvíz-Lajta, Seleg-Vulka, Csáva, Pinka, Esztermény (Ösztörmén-Strém), Lapincs – élt, ahol ősi magyar falvai ma is állnak. A nyugati magyar határőr telepek közül a Felsőörség, a soproni Lővérek és a mosoni Levél lakói voltak székely eredetűek.⁴⁶ A határvidéki háborúk, illetve villongások ellenére a német telepések a XI. század végén a Vulka folyó felső medencéjében. Locsmánd és Borostyánkő környékén már számottevő népességet képviselhettek. Ugyanakkor a határvidék nagy kiterjedésű erdős, mocsaras tájai (a Fertő, a Hanság, a Lajta-, a Rozália-, a Soproni-, a Lánzséri-, a Kőszegi-, a Borostyánkői-hegység, a Lapincs folyó melléke stb.) még lakatlanok.

A II. István király (1116–1131) és Konrád salzburgi érsek 1127. május 4-e előtt kötött békeszerződése utáni viszonylag nyugalmasabb időszak következett. Ehhez döntően hozzájárult, hogy 1146 szeptemberében II. Géza (1141–1162) király a Lajta mentén legyőzte és a Fischa folyóig üldözte a II. (Jasomirgott) Henrik által vezetett német sereget. Ezt követően – különösen 1150 és 1230 között – vált jelentős mértékűvé a németek betelepülése az Őrvidékre. Nemcsak az elpusztult falvakat, hanem az erdőségek kitermelésével azok helyének nagy részét is benépesíthették. Birtokadományozások, házasságok és zálog révén a XIII. századra a nyugati végvidék jórészt német származású birtokosok kezébe került. Közöttük fontos szerepet játszottak az ausztriai Heiligenkreuzból érkezett ciszterci szerzetesek, akiknek III. Béla király (1172–1196) a Rába és a Lapincs összefolyásánál Szent Gotthárd tiszteletére apátságot alapított. Hamarosan tucatnál több faluval kiépült törzsbirtokuk, 1219-ben már leányapátságot létesítettek a Szombathely melletti Pornón (ma Pornóapáti).⁴⁷ A ciszterek később a Répce és a Fertő-tó mellékeire is nagy számban hoztak német telepeket.

A tatárjárás előtt, 1235 júniusában II. (Harcias) Frigyes osztrák és stájer herceg seregével betört az Őrvidékre, és a Vas vármegyei Léka váráig hatolt, majd visszafordult. Júliusban II. Endre király (1205–1235), Béla királyfi és öccse, Kálmán szlavón herceg nagy sereggel viszonzta a támadást. A magyar csapatok Bécsig nyomultak, Frigyes a magyar királytól pénzen szerzett békét. Néhány év múlva, 1241-ben a tatár hadak elől a menekülő IV. Béla királyt (1235–1270) Frigyes osztrák herceg segítséget ígérve Pozsonyból álnokul Hainburg várába hívta, ahol azonban megsarcolta, kincseit lefoglalta. Csak Moson, Sopron és Locsmánd vármegyék elzáróosítása után engedte szabadon.⁴⁸ A három megyét és váraikat a következő években IV. Béla visszafoglalta.

A tatárjárás hatalmas pusztítása bebizonyította, hogy a régi, gyepűlven alapuló magyar védelmi rendszer elavult, elvesztette korábbi jelentőségét. A nyugat-magyarországi Őrvidéken a kőből épített magas várakat – Léka, Borostyánkő, Németújvár – ugyanis a tatárok nem tudták elfoglalni. IV. Béla király ezért nagy adományokkal arra ösztönözte a főurakat, hogy birtokaikon kővárakat építsenek. Feltehetően ekkor kezdett az őrségi társadalom a korábbi hadi jelleg helyett, illetve mellett mezőgazdasági arculatot (is) ölteni. Az örök egy része ugyanis a különféle környékbeli várak szolgálatába szegődött, de új helyzetükben gyakran megkérdőjelezték nemességüket. Ezért először IV. Béla, majd 1270-ben V. István király (1270–1272) adománylevélben ismerte el az őrségi nemesi jogait. Egyrészt azért, hogy védje őket a várurak önkényével szemben, másrészt megtartsa hűségüket a királyi hatalom iránt.⁴⁹

Eközben a Kőszegi család (másik nevén: Németújvári, a német eredetű Héder nemzetség egyik ága) az imént említett várak mellett Rohonc és Szalónak erődjét is felépítette. Ezzel megszerezte a Nyugat-Magyarország feletti ellenőrzést, tartományúrrá emelkedett, sőt a határőrséget a saját hadseregként használta fel a király ellen. A Kőszegiek osztrák szövetségeseikre támaszkodva, évtizedeken keresztül háborúskodtak a magyar királyokkal. Németújvár ura, Kőszegi Henrik is fellázadt a király ellen. A hatalmaskodó főnemes azért tört rá az Őrségre, mert az örökségek hűek maradtak az uralkodóhoz. Az őrségi állítólag ekkor szóródtak szét az ország különböző részeibe. A viszálykodásoknak csak az Anjou-házbeli I. Károly Róbert (1308–1342) tudott véget vetni 1327-ben, amikor végleg leverte Kő-

⁴⁶ *Kocsis Károly*: A magyar településterület változásai a honfoglalástól napjainkig az Őrvidék (Burgenland) területén. In: *Néprajzi Látóhatár* 2000/3–4. Sz. 49. old.

⁴⁷ *Zlinszky, Sternegg Mária*: A szentgotthárdi ciszterci apátság története és művészetének emlékei (1183–1878). In: *Szentgotthárd. Szerk.: Kuntár Lajos, Szabó László*. Kiad. Szentgotthárd Nagyközség Tanácsa. 1981. 365–366. old.

⁴⁸ *Asztalos Miklós-Pethő Sándor*: A magyar nemzet története ősidőktől napjainkig. 2. kiad. Bp. (1938). 68. old.

⁴⁹ *Éger György-Szesztay Ádám* 2001. 20. old.

szegi Henriket.⁵⁰ A több évtizedig tartó háborúskodásban a magyar királyt támogató magyar határőr népesség részben felőrlődött, akiknek helyébe, illetve az elpusztult népesség pótlására a német származású birtokosok német telepéseket hoztak az Őrvidékre.

A Köszegek tartományúri hatalmának a felszámolása után azonban Károly Róbert megbízta az ugyanakkor megnevesített Felsőöri Miklóst, a Rába folyón felüli Őrség – a mai Felsőörség – őrnagyát, hogy a szétszalasztott és a még meglévő határőröket gyűjtse össze, és egy helyre telepítse le. Ez hamarosan meg is történt: Felsőőr, Alsóőr, Herényőr, Őrisziget, Vasjobbágyi és Karasztos térségben az örök földet, szállásbirtokokat és különféle kiváltságokat kaptak. A lövők azonban IV. (Kun) László király fél évszázaddal korábbi rendelkezése szerint ekkor már jobbágysorban éltek különböző főurak hatalma alatt a következő helyeken: Alsólövő, Felsőlövő, Horvátlövő, Németlövő és Lövő (Schütz, Kismarton-tól keletre). A Rába folyásán alul lakó örök – az Alsóörség népe – a kiváltságait viszont megerősítették. Ezt követően Károly Róbert, majd fia, I. (Nagy) Lajos király (1342–1382) idejében az Alsó-, illetve a Felsőörség ismét jól ellátta határőrző feladatát.⁵¹

Károly Róbert 1327-ben kiadott oklevelében nemcsak megerősítette határőrök korábbi kiváltságait, hanem önálló igazgatással rendelkező és saját országgyűlési képviselőt állító országos nemessé minősítette őket. Az Őrséget egy őrnagy vezetése alá rendelte, akit az idegen nyelvű oklevelek kapitányként említenek. Mindez megerősítette az Őrség önállóságát és jó időre kizárta függését a környékbeli váruraktól. Így ért véget az örökösök tatárjárás utáni válsága.⁵² Különös az, hogy az előbbi oklevélben az örök „Őr-Nagyság” címmel nevezetnek. A király következő év nyarán, 1328-ban hadat vezetett a Köszegek támasza, a Habsburgok ellen, és a Lajta folyónál győzelmet aratott felettük. Nemcsak az örökösök területe, hanem a tágabb vidék is királyi birtok volt ekkor, ennek következtében szüneteltek a jogviták az örök és a környékbeli földbirtokosok között.

E helyzet azonban alapvetően megváltozott (Luxemburgi) Zsigmond király (1387–1437) idejében, mert az uralkodó az egész Őrséget a sárói Cseh családnak adományozta. Egyúttal megszüntette a határőrséget, és a katonákat a familia hatalma alá rendelte. A Felsőörségben kimaradt az imént említett öt nemesi rangú falu jobbágyterhektől mentesített népe, de a Rába folyása alatti Alsóörség örei jobbágysorba kerültek. Az utóbbiak évszázadokon keresztül küzdöttek szabadságukért, amit csak 1848-ban, a jobbágyság eltörlésekor kaptak vissza. Ezzel szemben a Felsőörségben fekvő öt falu (Felsőőr, Alsóőr, Herényőr, Őrisziget és Vasjobbágyi) lakossága előbb területi nemességet, a XIV. század végére országosan elismert nemességet vívott ki magának.⁵³ A nyugati határőrvidéket egyébként a következő század elején, 1409-ben először említi egy oklevél Őrség néven, amelynek élén őrnagy állt. Közben a határvidéki birtokosok a viszálykodásokban, és az azokat követő járványokban – így különösen az 1409–1410. évi pestisben – elpusztult népesség pótlására a fölbirtokosok folyamatosan ösztönözték a németek betelepítését.

Botlik József

A zilahi református kollégium könyvtára*

Zilah mint az egykori Közép-Szolnok vármegye, majd az 1876-ban létrehozott Szilágy megye központja, a Meszes hegység nyugati peremén, a Somlyói medence keleti végén fekszik. A középkorban híres és nagy szerepet játszó Erdélyt az Alfölddel összekötő *meszesi kapu* nyugati bejáratját őrizte, vámszedőhely a Nagy Sótú kijárójánál, kereskedelmi és kisipari központja volt a környéknek. Történetéről, fejlődéséről, több ízben elszenvedett pusztulásáról, majd az újrakezdetes küzdelmes és kitartó munkájáról aránylag sok adat áll a kutatók rendelkezésére.

⁵⁰ Az oligarchák megtöredéséről lásd bővebben *Bertényi Iván–Gyapay Gábor*: Magyarország rövid története. Bp. 1992. 100–104. old.

⁵¹ *Herényi István* 2000. 17. old.

⁵² *Éger György–Szesztay Ádám* 2001. 20–21. old.

⁵³ *Herényi István* 2000. 17. old.

* A Szilágyság 1996. szeptemberi számában megjelent írás kibővített és jegyzetekkel ellátott változata. Az iskola 1903–1948 között a „Zilahi ev. ref. Wesselényi kollégium” elnevezést viselte.